

DOR: 20.1001.1.27833542.1400.1.2.1.1

Principles and Methods of Lifestyle in the Field of Economic Interactions With the focus on Al-Sahifah Al-Sajjadiyyah

(Received: 2021-04-26 / Accepted: 2022-02-27)

Farideh Oboudiyyat¹

Mohammad Ali Mahdavi Rad²

ABSTRACT

Islamic lifestyle in economic interactions means the principles and methods that Islamic society follows in economic life and solving its problems. The economic issues of Islam are not separate from its moral issues and are completely intertwined, and this is one of the important features of Islamic economics. In the field of economic interactions, the prayers of Imam Sajjad (AS) include insights as well as practical actions and strategies. Imam (AS) considers the attachment to insights, thoughts and beliefs necessary to implement the Islamic laws in the field of economics. The most important of these beliefs and insights are: Belief in God's justice in the field of distribution of provision (Rizq), the necessity of acceptance of divine destinies and obtaining a good provision are among the most important areas of divine test for human (Ibtilla). From the supplications of Al-Sahifah Al-Sajjadiyyah, many practical solutions can be obtained; including: Gratefulness, preserving honor and dignity, earning a halal provision, heading toward the Qur'an to increase one's rizq, moderation and equability, and avoiding debt and etc. The research method in this article is descriptive, analytical and text-based, with the aim of explaining the principles and methods of economic interactions based on the supplications of Al-Sahifah Al-Sajjadiyyah.

KEYWORDS: Lifestyle, Islamic Economics, Economic Interactions, supplications of Al-Sahifah Al-Sajjadiyyah, Epistemological Strategies, Practical Strategies

1- Lecturer at the Faculty of Usul Ad-Din of Tehran and the seminary of Hazrat-e Abdolazim (AS) (Corresponding Author). fobudiat@yahoo.com

2- Associate Professor, University of Tehran. mahdavi-rad@ut.ac.ir

DOR: 20.1001.1.27833542.1400.1.2.1.1

مبانی و روش‌های سبک زندگی در حوزه تعاملات اقتصادی با محوریت صحیفه سجادیه

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۸)

فریده عبودیت^۱

محمد علی مهدوی راد^۲

چکیده

سبک زندگی اسلامی در تعاملات اقتصادی به معنای به کارگیری اصول و روش‌هایی است که جامعه اسلامی در حیات اقتصادی و حلّ معضلات خویش از آن پیروی می‌کند. مباحث اقتصادی اسلام از مباحث اخلاقی آن جدا نیست و کاملاً به یکدیگر آمیخته است و این خود یکی از ویژگی‌های مهم اقتصاد اسلامی است. در حوزه تعاملات اقتصادی، نیایش‌های امام سجاده (ع) مشتمل بر بینش‌ها و کنش‌ها و راهکارهای عملی است. امام (ع)، التزام به بینش‌ها و تفکرها و باورهایی را برای عملیاتی کردن دستور اسلام در حوزه اقتصاد لازم می‌داند. از مهم‌ترین این باورها و بینش‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: ایمان به عدالت خداوند در حوزه تقسیم رزق، لزوم رضایت به مقدرات الهی، تلاش برای کسب روزی حلال، از مهم‌ترین زمینه‌های ابتلای انسان و غیره. از ادعیه صحیفه سجادیه، راهکارهای عملی فراوانی نیز به دست می‌آید؛ از جمله: شکرگزاری، حفظ عزت و شرافت، کسب روزی حلال، اقبال به قرآن برای افزایش روزی، میانه‌روی، و پرهیز از قرض و بدهکاری و روش تحقیق در این مقاله، توصیفی و تحلیلی و متن‌محور است و هدف آن، تبیین اصول و روش‌های تعاملات اقتصادی بر اساس دعا‌های صحیفه سجادیه است.

واژگان کلیدی: سبک زندگی، اقتصاد اسلامی، تعاملات اقتصادی، ادعیه

صحیفه سجادیه، راهکارهای معرفتی، راهکارهای عملی

۱- مربی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصول الدین، تهران، ایران (نویسنده مسئول). fobudiat@yahoo.com

۲- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران پردیس قم، ایران. mahdavidrad@ut.ac.ir

مقدمه

سبک زندگی اسلامی یعنی شیوه‌ای از زندگی بر مبنای حق‌گرایی، شیوه‌ای که یکسره طاعت خداست و با تسلیم محض در برابر خداوند توأم است. بر این اساس، اسلام از ابتدای زندگی انسان تا حیات اخروی او برنامه‌ جامعی برای انسان نگاشته است. نگاه اقتصادی امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه در حوزه تصحیح و تکمیل اندیشه‌ها و ارائه روش‌ها و راهکارهای عملی بر پایه این نکات کلیدی است: رزق امری است که در جهان خلقت برای همه موجودات معلوم و مقدر است و خداوند با عدالت خود در میان جانداران آن را تقسیم نموده و قابلیت دارد که بر اساس عملکرد انسان دارای برکت و موجب عزت و شرافت او و پیروزی در ابتلائات الهی باشد؛ چنانکه شکر و التزام به کسب حلال و پرهیز از هرگونه اسراف و تبذیر و میانه‌روی در حوزه تعاملات اقتصادی نیز از مهم‌ترین کلیدهای عملکرد صحیح اقتصادی است. این مبانی و روش‌ها به نیکوترین وجه در ادعیه امام سجاد (ع) و سایر منابع علوم دینی به تصویر کشیده شده است. پرسشی که در این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به آن هستیم این است که چه بینش‌ها و روش‌هایی در زمینه سبک زندگی در حوزه مسائل اقتصادی از ادعیه صحیفه سجادیه قابل استخراج است؟

۱- اهمیت زیرساخت‌های فکری (مبانی) در موضوع تعاملات اقتصادی

باور به مبانی و اصول الهی حاکم بر رفتارهای انسان در همه ابعاد سبک زندگی برای محقق شدن جامعه‌ای اسلامی، امری ضروری و دارای اهمیت فراوان است. با استفاده از نیایش‌های امام سجاد (ع) می‌توان همه این مبانی و اصول فکری را به صورت خاص تبیین کرد. گفتنی است که مباحث اقتصادی از مباحث اخلاقی سبک زندگی اسلامی در دین جدا نیست و کاملاً با یکدیگر آمیخته‌اند، و این خود یکی از ویژگی‌های مهم اقتصاد اسلامی است که اقتصاد و رعایت عدالت اقتصادی در آن برای پیوند دنیا با آخرت است و نه فقط برای رفاه مادی در دنیا. قرآن کریم نیز مسئله روزی و استفاده مردم از رزق (اقتصاد) را با ضرورت شکرگزاری (اخلاق) همراه کرده است و می‌فرماید:

﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبُّ غَفُورٌ﴾ (سبا: ۱۵):

«برای قوم سبأ در محل سکونتشان نشانه‌ای (از قدرت الهی) بود: دو باغ (بزرگ و گسترده) از راست و چپ (رودخانه عظیم با میوه‌های فراوان؛ و به آنها گفتیم از روزی پروردگارتان بخورید و شکر او را به جا آورید؛ شهری است پاک و پاکیزه، و پروردگاری آمرزنده (و مهربان)).»
﴿وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾ (مائده: ۸۸):

«و از نعمت‌های حلال و پاکیزه‌ای که خداوند به شما روزی داده است، بخورید! و از (مخالفت) خداوندی که به او ایمان دارید، بپرهیزید!»

امام سجاد(ع) نیز هنگام شکر الهی، شکر برای روزی را پس از شکر بر اعطای محاسن اخلاق می‌آورند (دعای ۱، بند ۱۷). همچنین از خداوند دور شدن ثروت و مالی را که موجب ایجاد خودبینی و ستمگری و طغیان می‌شود، طلب می‌کنند (دعای ۳۰، بند ۳).

از آن رو که مبانی هر مسئله عبارت است از پیش‌فرض‌های حاکم بر آن مسئله، لذا تبیین مبانی در ابتدای هر بحث، در مسیر شناخت آن مسئله، برای پاسخ به مسائل مطرح درباره آن، بسیار راهگشا و معرفت‌آفرین است.

به گفته شهید صدر، هنگام بررسی نوعی از سیستم اقتصادی، در ابتدا لازم است افکار و مفاهیمی را که زمینه فکری آن سیستم اقتصادی بر آنها استوار است مورد مذاقه و توجه قرار دهیم (صدر، بی تا، ۱: ۷-۸).

قبل از ورود به بحث اقتصاد اسلامی، لازم است که به این مبانی که می‌توان از آنها به مفاهیم و افکار بنیادین تعبیر کرد، پردازیم.

سیستم اقتصادی اسلام، خود دارای یک پایگاه فکری (مبانی) است که خود سیستم ما را بدان رهنمون می‌گردد. این پایگاه، حاوی اندیشه‌های اخلاقی اسلامی و اندیشه‌های علمی اقتصادی یا تاریخی است که باید مورد توجه قرار گیرند.

همچنین برای این که بتوانیم مدلول درست اقتصاد اسلامی را بشناسیم لازم است که علم اقتصاد را از سیستم اقتصادی (روش‌ها) تمییز دهیم و نیز بدانیم که میان اندیشه علمی اقتصاد (مبانی) و اندیشه سیستمی (روش‌ها) آن، تا چه اندازه تأثیر متقابل وجود دارد (صدر، بی تا، ۱: ۷-۸).

در حوزه تعاملات اقتصادی نیز امام سجاد(ع) التزام به بینش و تفکرها و باورهایی را برای عملیاتی کردن دستورات اسلام در حوزه اقتصاد لازم می‌دانند که ما در این مقاله در ابتدا به تبیین این باورها می‌پردازیم.

۲- مبانی و راهکارهای معرفتی در حوزه تعاملات اقتصادی

۲-۱. عدالت خداوند در تقسیم رزق

شهید مطهری درباره عدالت، آن را به رعایت حقوق افراد و عطا کردن حق به ذی حق تعریف می کند؛ عدل در این معنا در برابر ظلم (پایمال کردن حق دیگران) قرار گرفته و آنچه همواره باید در قوانین بشری به معنای عدالت اجتماعی رعایت شده و همگان آن را محترم بشمارند همین معناست. لذا ظلم به معنای تجاوز به حریم و حق دیگری نسبت به خداوند محال می باشد، چون او مالک علی الاطلاق بوده و هیچ چیز در مقایسه با او اولویت ندارد (رک: مطهری، بی تا: ۸۰-۸۱).

در موضوع رزق و تقسیم روزی خداوند متعال به هر موجودی بر اساس قابلیت و استعداد و حقی که آن موجود دارد، به او اعطای فیض و کمالات می کند. امام سجاد (ع) در دعای ۳۵ صحیفه سجادیه، به موضوع عدالت خداوند در حوزه تقسیم رزق شهادت داده و به صورت غیرمستقیم بر اهمیت اعتقاد به این امر تأکید کرده است:

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رِضَى بِحُكْمِ اللَّهِ، شَهِدْتُ أَنَّ اللَّهَ قَسَمَ مَعَاشَ عِبَادِهِ بِالْعَدْلِ، وَأَخَذَ عَلَيَّ جَمِيعَ خَلْقِهِ بِالْفَضْلِ» (دعای ۳۵، بند ۱):

«ستایش برای خداست که به آنچه فرمان می راند خشنودم، و گواهی می دهم که خدا روزی بندگانش را به عدالت قسمت نموده و با همه آفریدگانش به فضل و احسان رفتار کرده است.»

۲-۲. تعیین رزق معلوم برای هر جنبنده‌ای

از آنجایی که خداوند خالق همه موجودات است و خالقیت او همراه با ربوبیت است، بنابراین روزی همه موجودات عالم بر عهده اوست؛ چنان که در قرآن کریم می فرماید:

﴿وَمَا مِنْ ذَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا﴾ (هود: ۶):

«و هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه روزی او بر خداست، و [او] قرارگاه واقعی و جایگاه موقت آنان را می داند.»

بنابراین در نگرش دینی، هر جاننداری به صورت تکوینی دارای رزقی معلوم و معین است. این امر در دعای صحیفه سجادیه به این صورت آمده است:

«وَجَعَلَ لِكُلِّ رُوحٍ مِنْهُمْ قُوتًا مَعْلُومًا مَقْسُومًا مِنْ رِزْقِهِ، لَا يَنْقُصُ مَنْ زَادَهُ نَاقِصٌ، وَلَا يَزِيدُ مَنْ

نَقَصَ مِنْهُمْ زَائِدٌ» (دعای ۱، بند ۵):

«برای هر جاننداری، خوراکی معلوم و قسمت شده قرار داد. سهم کسی را که فراوان داده، احدی نمی‌تواند بکاهد و نصیب کسی از آنان را که کاسته هیچ کس نمی‌تواند بیافزاید.»

۲-۳. برکت در رزق از الطاف خداوند

علامه طباطبایی با استفاده از گزارش‌های واژه‌شناسان و کاربردهای برکت در آیات، چارچوب معنایی این مفهوم در قرآن را بیان کرده است. وی پس از بازگویی نظر راغب درباره‌ی واژه برکت، نتیجه می‌گیرد که برکت، خیری است که متناسب با ظرفیت و کارکرد هر پدیده‌ای، در آن نهاده می‌شود؛ مثلاً برکت در نسل، به فراوانی فرزندان است و برکت در وقت، این است که گستردگی کارهای انسان در زمانی خاص، بیشتر از کار کسانی مانند او، در همان مقدار از زمان باشد؛ همچنین همان‌گونه که برکت در هر پدیده‌ای متناسب با آن تعریف می‌شود، در هر پدیده نیز ممکن است به اعتبارهای مختلف، نمودهای گوناگون یابد؛ مثلاً غذا به اعتبار این که هدف از آن سیر شدن افراد باشد یا نرساندن زیان به خورنده آن یا شفای بیمار یا این که در باطن انسان نوری پدید آورد که او را به عبادت خدا توانا کند، برکت و خیر در آن نیز به صورت‌های گوناگون رخ می‌نماید. ایشان در پرتو هدف غایی دین که رسیدن به کمال معنوی است، برکت را در همه‌ی گونه‌های آن، پدید آمدن خیر معنوی یا مادی منتهی به خیر معنوی تعریف می‌کند. بر این اساس آیه {رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ} (هود/۷۳) خیرهای متنوع معنوی مانند دین و قرب به خداوند و خیرهای مادی منتهی به خیرهای معنوی مانند مال و فراوانی فرزندان تفسیر شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۷: ۲۸۰-۲۸۱).

بدیهی است که اعتقاد به برکت رزق تا چه اندازه می‌تواند در چگونگی انسان و روش‌های او مؤثر واقع شود؛ چنان که امام سجاده (ع) نیز در دعای خویش، از خداوند برکت را در رزق و در نعمتی که از خداوند به انسان رسیده است طلب می‌کند (دعای ۲۲، بند ۵).

۲-۴. هرگونه اعطا فقط از جانب خدا

انسان مؤمن آن هنگام که همه‌ی خیرات و تفضلات و عطایا را از جانب خداوند متعال بداند، در آن صورت است که همه‌چیز را از او طلب می‌کند. بنابراین این که همه‌چیز را از خداوند بخواهیم و همه‌چیز را از جانب او بدانیم، پس از مرحله‌ی اعتراف قلبی به سرچشمه

بودن خداوند برای همه خیرات است. چنان که در دعای امام سجاد (ع) برای تابعان رسول خدا (ص) می خوانیم:

«وَتَبِعْتُمُوهَا عَلَىٰ اعْتِقَادِ حُسْنِ الرَّجَاءِ لَكَ، وَالطَّمَعِ فِيمَا عِنْدَكَ» (دعای ۴، بند ۱۵):

«خدا یا درودی بر آنان بفرست که آنان بر اعتقادی نیکو باشند و تنها به تو چشم امید داشته باشند و تنها به آنچه در دست توست دل بسته شوند.»

در دعاهای دیگر، حضرت به خداوند پناه می برند که بخواهند از از انسان های شرور درخواستی کنند و در نتیجه مبتلا به تمجید آنان شوند و در آن صورت، از ولی و صاحب عطا بودن خداوند غافل شوند، درحالی که بخشش و منع، در حریم مقدس خداوند است و دیگران نقشی ندارند؛ چنان که ایشان خدا را تنها منبع فضل و احسان دانسته و کفایت و غنا را تنها از او طلب می کنند (دعای ۲۰، بند ۲۶؛ دعای ۲۲، بند ۴؛ دعای ۴۵، بند ۵۰).

بدیهی است با اعتقاد به امور فوق، دیگر انسان طمعی به آنچه در دست مردم است ندارد، زیرا مردم را مالک چیزی نمی داند که از آن ها درخواست نماید.

۲-۵. کسب روزی و توانگری، زمینه کسب عزت و آبرو

انسان در بینش اسلامی، جانشین خداوند در زمین است و خداوند متعال به او کرامت ارزانی داشته است (اسراء/۷۰) و آشکار است که این کرامت، به همه فرزندان آدم و حوا تعلق دارد. بر اساس روایات نیز حرمت مؤمن از کعبه بالاتر است (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۱: ۲۷). بر این اساس انسان باید از کارهایی که به این کرامت خدشه وارد می کند دوری کند؛ لذا انسان مؤمن نباید دست نیاز به سوی دیگران دراز کند، بلکه باید بر اساس کار و تلاش، عزت خود را در جامعه حفظ کند.

در صحیفه سجادیه در نیایش امام سجاد (ع) آمده است:

«وَأَنْتَ مِنْ دُونِهِمْ وَوَلِيَّ الْإِعْطَاءِ وَالْمَنْعِ» (دعای ۲۰ بند ۲۶):

«و تو تنها بی دخالت آن ها، دهنده و منع کننده ای.» در دعای دیگری، امام (ع) از فقری که موجب شماتت دشمن و موجب احتیاج به همربگان باشد به خدا پناه می برند (دعای ۸، بند ۷ و ۸). این امر دلیل بر این است که کسب روزی باید موجب حفظ عزت و کرامت برای انسان باشد.

البته این امر بدین معنا نیست که اگر کسی به لحاظ اقتصادی دچار تنگدستی است، روا باشد

که انسان او را پست و ذلیل بشمارد یا فرد ثروتمند را دارای شرافت و برتری بدانند، زیرا امام سجاده (ع) شرافت را به اطاعت خدا و عزت را به عبادت خداوند می‌داند (دعای ۳۵، بند ۴).

۶-۲. کسب روزی یکی از زمینه‌های مهم ابتلا

ابتلا یکی از سنت‌های الهی است که در قرآن و روایات درباره آن سخن رفته است. می‌توان اهدافی سه‌گانه و در طول همدیگر برای ابتلا تصویر کرد: ۱. تمییز و شناسایی افراد؛ ۲. سازندگی و پرورش استعدادها؛ ۳. استحقاق پاداش و عقاب (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۴ : ۲۹-۳۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ۲ : ۳۹۹-۴۰۲).

کسب روزی و نوع تعامل با مسائل اقتصادی یکی از مهم‌ترین زمینه‌های ابتلای انسان است که در سایر ابعاد زندگی انسان مانند ابعاد سیاسی و اجتماعی، تأثیر مستقیم دارد. در اولین دعای صحیفه سجاده، امام (ع) پس از حمد خداوند به خاطر نعمت‌های فراوان او و از جمله نعمت اعطای رزق، به این امر اشاره می‌فرماید که همه این امور به جهت امتحان الهی است تا مطیع از عاصی، و شاکر از کافر متمایز شود (دعای ۱، بند ۲۰ و ۲۱).

امام (ع) ضمن تصریح به این که موضوع رزق، زمینه آزمایش الهی است (دعای ۲۹، بند ۱ و دعای ۲۰، بند ۲۲) از خداوند اموری را طلب می‌کنند که بتواند در پیروزی و روسفید بیرون آمدن از این امتحانات به انسان کمک کند، از جمله رضایت به رزقی که برای انسان تعیین شده است (دعای ۳۲، بند ۲۸).

امام (ع) همچنین یکی از ابتلائات مهم در زمینه رزق را مبتلا شدن به سوءظن به خداوند و دست نیاز دراز کردن به سوی روزی‌خواران، به جای درخواست از روزی‌دهنده، می‌داند (دعای ۲۹ بند ۱).

۳- روش‌ها و راهکارهای عملی در حوزه تعاملات اقتصادی

در صحیفه سجاده درباره سبک زندگی اقتصادی امام (ع)، روش‌های و راهکارهای بسیار کاربردی و مهمی را در قالب دعا عرضه کرده‌اند که انسان پس از ایمان و اعتقاد به مبانی ذکرشده در بخش قبل، برای تحقق کامل سبک زندگی اسلامی باید این راهکارها را در زندگی روزمره خود به کار گیرد که مهم‌ترین آنها بر اساس دعاهای صحیفه به شرح ذیل می‌باشد:

۳-۱. توکل بر خداوند به عنوان مقدرکننده رزق و رضایت به آن

چنان که گفته شد، رزق از جمله امور وابسته به قضا و قدر الهی و تعیین شده از جانب خداوند متعال است، و امام سجاد(ع) رضایت به مقدرات و قضای الهی را از خداوند می‌طلبند (دعای ۱۴، بند ۱۳ و دعای ۳۲، بند ۲۸)

رضایت به رزقی که خداوند برای انسان تعیین کرده موجب می‌شود که انسان برای کسب روزی، خود را به نهایت دشواری و گرفتاری مبتلا نکند که این همان اعتماد به وعده‌های خداوند و توکل به او برای به دست آوردن روزی است (دعای ۲۹، بند ۳ و ۲). آنچه انسان از جسم و عمر خود برای رسیدن به مقام رضایت و خشنودی به سهم خود از رزق هزینه می‌کند، خود نوعی طاعت است که خداوند به سبب «بهترین روزی دهندگان» بودنش به انسان عطا می‌کند. این امر از دعای امام(ع) در دعای ۳۲، بند ۲۸ قابل برداشت است.

۳-۲. شکرگزاری در برابر رزق الهی

شکر یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین راهکارهای سبک زندگی اقتصادی است که امام سجاد(ع) در صحیفه این روش را به صورت بیان دعاهایی در قالب حمد و سپاس بابت رزق الهی، به ما تعلیم نموده‌اند (دعای ۱، بند ۱۷). بر اساس ادعیه، اطاعت خداوند و انجام ندادن محرمات او خود از مهم‌ترین مصادیق شکر است (دعای ۱، بند ۲۰ و ۲۱).

امام سجاد(ع) در دعاهای خود، شکر را یکی از اسباب تسهیل رزق می‌دانند که این امر از دعای ۳۲، بند ۲۸ قابل برداشت است؛ زیرا در این دعا، درخواست «الهام شکر و حمد به خاطر نعمت‌های بزرگ الهی» بعد از مطرح کردن طلب رزق آسان، دلیل بر سببیت شکر برای تسهیل رزق است. ۳-۳. عدم حسادت به دیگران در زمینه روزی امام سجاد(ع) از خداوند چنین درخواست می‌کنند که مرا از این نوع نگاه بازدار که به فقیر با حقارت بنگرم و برای صاحب ثروت، شرافت و فضلی قائل شوم (دعای ۳۵، بند ۴). بدیهی است این درخواست به این دلیل است که انسان اگر ثروتمند بودن را شرافت و عزت بداند، غالباً مبتلا به حسادت به آن شخص ثروتمند و ثروت او می‌شود؛ درحالی که اگر ثروت را شرافت نداند، از حسادت به او نیز در امان خواهد بود. در دعای دیگری امام(ع) می‌فرمایند:

«اللَّهُمَّ أَذْهِبْ مَحَلَّ بِلَادِنَا بِسُقْيَاكَ، وَأَخْرِجْ وَحَرَ صُدُورِنَا بِرِزْقِكَ، وَلَا تَشْغَلْنَا عَنْكَ بِغَيْرِكَ، وَ لَا تَقْطَعْ عَنَّا كَافَتِنَا مَادَّةَ بَرِّكَ» (دعای ۳۶ بند ۴):

«خدایا خشکی سرزمین‌های ما را به بارانت برطرف کن و خشم سینه ما را به وسیله اعطای رزق خودت از ما بیرون فرما و ما را به غیر خودت مشغول مکن و منبع نیکی خود را از ما جدا مساز.»

توضیح آن که فقر، انسان را به کینه و خشم درونی مبتلا می‌کند، لذا تفضل و اعطای رزق از جانب خداوند و استمرار آن موجب خروج این کینه و خشم از دل انسان شده و همین امر موجب می‌گردد به جای آن که فکر فرد به اموری غیر خدا مشغول شود، متوجه خداوند شود. بر این اساس، اگر لطف الهی شامل حال شخص نشده باشد و رزق او تنگ باشد، ممکن است به جای توجه به خداوند، متوجه دیگران شود و به دارایی آن‌ها غبطه بخورد یا دچار حسادت شود و همین امر موجب همان خشم و کینه در دل وی می‌شود.

۳-۴. تلاش جهت کسب روزی حلال

امام (ع) در دعای خود از خداوند، مهیا شدن اسباب کسب رزق حلال را می‌طلبند (دعای ۳۰، بند ۳).

طبیعی است روزی حلال به اندازه‌ای که کفایت مؤونه انسان را نماید، برای او مطلوب است.

ضرورت کسب روزی حلال و کافی برای زندگی از آنجاست که نداشتن مقدار کافی از رزق حلال موجب سرزنش دشمن و موجب احتیاج به هم‌نوع و سخت شدن زندگی و مرگ بدون توشه می‌گردد. به این امر در دعای ۸، بند ۷ و ۸ اشاره شده و از این دعا برداشت می‌شود که انسان باید نهایت تلاش خویش را بکند تا در امور اقتصادی، دچار شماتت دشمن نشود و نیاز به هم‌نوع پیدا نکند و از حداقل زندگی آسان، خود را بهره‌مند کند و تلاش کند از دارایی خود، نهایت استفاده را کند تا برای آخرتش توشه‌ای را فراهم کند. در سطح کلان حکومتی و سیاست اقتصادی مقاومتی نیز این راهکار بسیار کارآمد است؛ زیرا بر اساس این دعا، استقلال کشور و دارا بودن آن در حد کفاف و بی‌نیازی اقتصادی آن از سایر کشورها، امری ضروری است تا دشمن نتواند از ضعف اقتصادی کشور در جهت اهداف خود استفاده کند و ما را شماتت کند؛ چنان‌که از این دعا این امر نیز قابل برداشت است که داشتن زندگی

آسان و اقتصاد شکوفا در کشور، خود از اسباب رشد و شکوفایی دینی و معنوی مردم و آمادگی آن‌ها برای ورود به جهان آخرت است (دعای ۸، بند ۸ و ۷). بر اساس جهان‌بینی توحیدی، هدف بعثت انبیا، برپا کردن عدالت اجتماعی برای توحیدی کردن جامعه و معنویت مردم است.

۳-۵. ارتباط با قرآن، راهی برای افزایش رزق و زندگی آسان

قرآن کریم موجب می‌شود که انسان نه تنها دچار تنگدستی در زندگی نشود؛ بلکه روزی‌اش نیز فراخ شود (دعای ۴۲، بند ۱۲).

اما پرسش این است که چه نوع ارتباطی با قرآن کریم موجب این وسعت رزق در زندگی می‌شود. بر اساس دعای امام سجاد (ع) در هنگام ختم قرآن، فهم قرآن و تبعیت از آن و اعتصام به جبل آن، پناه بردن به آن، استفاده از نور هدایت آن برای نجات از گمراهی‌ها و خارج شدن از تاریکی‌ها، مورد نظر است و نه فقط قرائت آن؛ یعنی باید از قرآن کریم به عنوان وسیله‌ای برای دور ماندن از گناهان و وسوسه‌های شیطان و رسیدن به مراتب قرب خداوند استفاده کرد. بدیهی است چنین نگاهی به قرآن و به کار گرفتن آن در زندگی، می‌تواند موجب برطرف شدن فقر و جلب برکات و روزی‌های فراوان از جانب خداوند متعال شود (دعای ۴۲)؛ چنان‌که یکی از مهم‌ترین توصیه‌های قرآن کریم رعایت تقواست که درباره آن می‌فرماید:

«و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها، ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آن‌ها می‌گشودیم؛ ولی (آن‌ها حق را) تکذیب کردند؛ ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم.» (اعراف/۹۶)

«و هر کس تقوای الهی را پیشه کند، او را از بن بست نجات می‌دهد و از راهی که محاسبه نمی‌کند، روزی می‌دهد.» (طلاق: ۲ - ۳)

بر اساس این آیات شریفه، کلید جلب روزی، ایمان به همراه تقواست که یکی از مهم‌ترین سفارش‌های قرآن است. پس اعتصام به چنین سفارشی موجب برکت رزق در زندگی و گشایش اقتصادی می‌شود.

۳-۶. بازماندن از عبادت خداوند در اثر طلب روزی

انسان موحد با تصحیح مبانی فکری خود درباره رزق، هیچ‌گاه اعمال عبادی خود را که

سبب انس و نزدیکی با خدا و استمرار یاد او می‌شود، قربانی از پی روزی رفتن نمی‌کند، زیرا معتقد است خداوند رزق او را متکفل شده و برای او رزقی معلوم قرار داده و بر اساس عدالتش نیز به او ظلم نخواهد کرد. چنان که حضرت در دعا می‌فرماید:

«وَ اَكْفِي مَنُونَةَ الْاِكْتِسَابِ، وَ اَرْزُقْنِي مِنْ غَيْرِ اِحْتِسَابٍ، فَلَا اَسْتَعْلِلُ عَنْ عِبَادَتِكَ بِالطَّلَبِ»
(دعای ۲۰، بند ۲۴):

«خداوند مرا از دشواری کسب و کار کفایت کن و روزی‌ام را از جایی که گمان نمی‌برم عنایت فرما تا در راه به دست آوردن روزی، از بندگی‌ات باز نمانم.»
گفتنی است از مقدمات و سیاق دعا چنین برمی‌آید که معنای عبادت در این جا همان عبادت اصطلاحی است که شامل مناسک عبادی می‌شود و نه به معنای عرفانی و آن مفهومی که هر عملی که در آن اخلاص رعایت شود، خود نوعی عبادت است. چنان که این امر نیز قابل برداشت است که عبادتی که در این بخش از دعا مقصود امام (ع) است، بیشتر ظهور در عبادات مستحبی دارد که موجب قرب بیشتر انسان به خداوند می‌گردد، زیرا روشن است که فرد در انجام عبادات و تکالیف واجب، مکلف است و نباید از انجام آن‌ها سرباز زند؛ بلکه عبادتی که انسان به واسطه کسب روزی بیشتر از آن دور می‌ماند، عبادت‌های مستحبی است که موجب نزدیکی بیشتر به خداوند می‌شود؛ لذا امام (ع) در این دعا از خداوند طلب می‌کند که روزی را از جایی که گمان نمی‌برند، عطا فرماید تا در راه به دست آوردن روزی از عبادت‌های بیشتر خداوند باز نمانند.

۳-۷. اجتناب از مقروض بودن

مقروض بودن موجب پریشانی روحی و زمینه‌ساز ناراحتی و فشارهای جسمی انسان و چه بسا موجب لطمه به عزت انسان می‌شود؛ لذا امام سجاده (ع) در صحیفه سجادیه از مقروض بودن به خدا پناه برده و می‌فرماید:

«وَهَبْ لِي الْعَافِيَةَ مِنْ دَيْنٍ تُخْلِقُ بِهِ وَجْهِي، وَ يَحَارُ فِيهِ ذَهْنِي، وَ يَتَشَعَّبُ لَهُ فِكْرِي، وَ يَطُولُ بِمُمَارَسَتِهِ شُغْلِي وَ اَعُوذُ بِكَ، يَا رَبِّ، مِنْ هَمِّ الدَّيْنِ وَ فِكْرِهِ، وَ شُغْلِ الدَّيْنِ وَ سَهْرِهِ، فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ اَعِزَّنِي مِنْهُ، وَ اَسْتَجِيزْ بِيكَ، يَا رَبِّ، مِنْ ذَلَّتِهِ فِي الْحَيَاةِ، وَ مِنْ تَبِعْتِهِ بَعْدَ الْوَفَاةِ، فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ اَجِرْنِي مِنْهُ بِوَسْعٍ فَاضِلٍ اَوْ كِفَافٍ وَاَصْلٍ» (دعای ۳۰، بند ۱ و ۲):

«پروردگارا مرا از وامی که به خاطر آن آبرویم را بریزی نجات بخش. وامی که ذهنم را

پریشان می‌کند و فکرم را پراکنده می‌سازد و کارم را در چاره کردن آن طولانی می‌کند. و به تو پناه می‌برم از اندوه وام و فکرش و از دل‌مشغولی به آن و بی‌خوابی‌اش و مرا از آن پناه ده از خواری وام در این زندگی دنیا و از گرفتاری‌اش پس از مرگ. و مرا از سختی وام به ثروت سرشار و رزق کافی که از من قطع نشود، پناه ده.»

در ادامه دعا، حضرت راه‌های مبتلا نشدن به دین را برمی‌شمارند و از خداوند طلب دور ماندن از اسراف و تبذیر و زیاده‌خواهی را می‌نمایند و از او بخشش و میانه‌روی و برنامه‌ریزی صحیح در مصرف را طلب می‌کنند. مطالبه این امور از خداوند بلافاصله پس از پناه بردن به خداوند از مقروض شدن، نشان از تأثیر این امور در مبتلا نشدن به قرض است. چنان‌که حضرت می‌فرمایند:

«وَاحْجُبْنِي عَنِ السَّرْفِ وَالْإِزْدِيَادِ، وَقَوْمِي بِالْبَدْلِ وَالْإِقْتِصَادِ، وَعَلِّمْنِي حُسْنَ التَّقْدِيرِ، وَاقْبِضْنِي بِلُطْفِكَ عَنِ التَّبْدِيرِ، وَأَجْرِمِنِ أَسْبَابِ الْخَلَالِ أَرْزَاقِي، وَوَجِّهْ فِي أَبْوَابِ الْبِرِّ انْفَاقِي، وَأَزُو عَنِّي مِنَ الْمَالِ مَا يَخْدِثُ لِي مَخِيلَةً أَوْ تَأْدِيًا إِلَى بَغْيٍ أَوْ مَا أَتَعَقَّبُ مِنْهُ طُغْيَانًا» (دعای ۳۰، بند ۳):

«پروردگارا مرا از اسراف و زیاده‌خواهی بازدار، و به بخشیدن و میانه‌روی مستقیم ساز، و نیکو اندازه نگه‌داشتن را به من بیاموز، و مرا به لطف خود از ولخرجی حفظ کن، و روزی‌ام را از وسایل حلال جاری فرما، و خرج کردنم را در راه‌های خیر جهت ده، و ثروتی که برای من خودبینی ایجاد کند یا مرا به ستمکاری بکشاند یا دچار طغیان و سرکشی شوم از من بگیر.»

۳-۸. دعا وسیله‌ای برای جلب رزق

یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای به دست آوردن روزی، طلب روزی از خداوند در قالب دعاست؛ یعنی داشتن روحیه خواستن، خود در جلب رزق از جانب خداوند موضوعیت دارد. این امر از همه دعاهایی که حضرت در موضوع طلب رزق از خداوند، انشاء نموده‌اند، مشهود است؛ در این زمینه، برای نمونه، می‌توان به دعای ۱۹ (هنگام خشک‌سالی و درخواست نزول باران) و دعای ۲۹ (هنگام تنگی رزق) و دعای ۳۰ (هنگام ادای قرض) اشاره کرد.

۳-۹. توجه به کشاورزی و رشد آن

از دعاهای امام (ع) برای نزول باران (مانند دعای ۱۹، بند ۵) برداشت می‌شود که یکی از راهکارها برای نزول باران، دعاست که به سبب آن، صنعت کشاورزی و تولید مواد غذایی افزایش یافته و در نتیجه قیمت‌های محصولات کشاورزی در جامعه اسلامی پایین می‌آید؛ و

در نتیجه دلواپسی عمومی برای معاش و درآمدهای زندگی بر طرف می‌شود. این امر در ایجاد آرامش اقتصادی بسیار مؤثر است؛ زیرا به‌طور طبیعی، نزول باران، رشد کشاورزی را در پی دارد؛ لذا محصولات کشاورزی که بر طرف کننده‌ی مایحتاج جامعه است یکی از مهم‌ترین محور عمده اقتصاد اسلامی شمره می‌شود. در روایات نیز یکی از شغل‌های مورد سفارش اهل بیت (ع) کشاورزی است. چنان‌که بر اساس نص روایات، کشاورزی نوعی صدقه محسوب می‌شود (نوری، ۱۴۰۸ق، ۲: ۵۰۱) و پاداش فراوانی برای آن در نظر گرفته شده (نوری، ۱۴۰۸ق، ۲: ۵۰۱) و هیچ کاری حلال‌تر و پاکیزه‌تر از آن شمرده نشده است (قمی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۴۹) و به همراه دامداری یکی از مشاغلی است که خداوند برای پیامبرانش پسندیده است (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ۱: ۳۲). همچنین اهل بیت (ع) کسی را که زمین و آب در اختیار داشته باشد و کشت و کار نکند، از مبتلا شدن به فقر و دور شدن از رحمت خدا ترسانیده‌اند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۱۲: ۲۴). بنابراین به واسطه نزول باران مفید، زمینه‌های کشاورزی نیکو و اقتصاد قوی در جامعه به وجود می‌آید و قیمت‌ها در جامعه کاهش می‌یابد و این مطلوب هر جامعه‌ای است.

۳-۱۰. میانه‌روی در مصرف و دوری از اسراف و تبذیر

واژه اسراف از ریشه «سرف» و در لغت به معنی «از حد گذشتن در هر کاری است که انسان انجام دهد» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ۴۰۷). و در اصطلاح نیز به همین معنای عام استعمال می‌شود. یعنی به هر گونه زیاده‌روی در کمیت و کیفیت و بیهوده‌گرایی و اتلاف و مانند آن اطلاق می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۶: ۱۴۹).

البته در اینجا منظور، مصرف کم‌وزیاد مورد نظر نیست، بلکه منظور مصرف بیجا و غیرمتعارف است، به تعبیر دیگر، «اسراف» آن است که مال یا نعمت در غیر مورد خودش مصرف شود، هرچند کم باشد ولی اگر در مورد خاص خود صرف شود «اسراف» نیست، هرچند زیاد باشد.

واژه تبذیر در اصل از ریشه «بذر» و به معنی پاشیدن دانه می‌آید، این کلمه در مواردی استعمال می‌شود که انسان اموال یا نعمتی را که در اختیار دارد، به صورت غیرمنطقی، مصرف کند و نابخردانه، آن را هدر بدهد.

یکی از روش‌های کاربردی در تعاملات اقتصادی که از جانب فرد مسلمان باید رعایت شود دوری از اسراف و تبذیر و زیاده‌خواهی است. بر این اساس امام معصوم (ع) در دعاهای خود از این امور به خدا پناه می‌برند و می‌فرمایند:

«پروردگارا مرا از اسراف و زیاده‌خواهی بازدار و به بخشیدن و میانه‌روی مستقیم ساز و نیکو اندازه نگاه‌داشتن را به من بیاموز و مرا به لطف خود از ولخرجی حفظ کن و روزی ام را از وسایل حلال جاری فرما» (دعای ۳۰، بند ۳).

بسیاری از مظاهر نابرابری و عدم مساوات و مصادیق آن ناشی از اسراف و تبذیر در مصارف مختلف زندگی است، و زمانی که همه این‌ها برانداخته شود، مردمان در معیشت‌های خود به اصل مساوات و پذیرش عملی آن نزدیک خواهند شد.

به همین جهت است که حضرت از مبتلا شدن به اسراف و از دست دادن مقدار متعارف لازم برای زندگی به خدا پناه می‌برند (دعای ۸، بند ۷).

۳-۱۱. قناعت

قناعت در لغت یعنی به اندک اکتفا کردن و راضی بودن به امور گذرنده دنیوی و آنچه مورد نیاز انسان است (مفردات راغب، ذیل ماده قنعت، ص ۴۱۳).

از دعای امام (ع) برمی‌آید که آنچه در سبک زندگی اقتصادی دینی مطلوب است، وجود قناعت به میزان زیاد است؛ به همین جهت امام از کمی قناعت به خداوند پناه می‌برند و نه از نداشتن آن (دعای ۸ بند ۱).

همچنین از سیاق این دعا روشن می‌شود که دوری از حرص و زیاده‌خواهی است که موجب قناعت می‌شود چنان‌که این امر در دعای دیگری نیز مشهود است:

«و خدایا به من پناه ده از و رغبت بد و بی‌قراری اهل حرص و تصویر ثوابی که برای من ذخیره کرده‌ای و کیفر و عقابی که برای دشمنم فراهم کرده‌ای در قلب من ایجاد کن و آن را وسیله‌ای برای قناعت (رضایت) من نسبت به آنچه برایم مقدر کرده‌ای و اطمینان به آنچه برایم انتخاب فرموده‌ای قرار ده» (دعای ۱۴، بند ۱۶).

۳-۱۲. انفاق و مواسات با دیگران و اجتناب از منت گذاشتن

مواسات یکی از اصول مهم اخلاقی در دین اسلام است. مواسات یعنی دیگری را در مال خویش شریک قرار دادن تا آنجا که هرگونه که فرد از مال خویش استفاده و در آن تصرف

می‌کند، برای دیگری نیز چنان باشد.

روایاتی که درباره این اصل مهم وارد شده، بسیار فراوان است. از جمله آن که حضرت علی (ع) می‌فرماید: «از بالاترین فضائل انسانی، مواسات با برادران در اموال و در احوال آنها است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ۹۸). گفتنی است بیشترین کاربرد مواسات در امور معیشتی و مسائل اقتصادی است.

توجه به افراد ضعیف در جامعه، در پیشرفت سطح اقتصاد جامعه بسیار مؤثر است، زیرا اجازه اندوختگی مال را در یک جا نمی‌دهد و در نتیجه، نوعی توزیع مال در جامعه بین افراد صورت می‌گیرد. در دعاهای امام سجاد (ع) این نکات کاملاً مشهود است، از جمله:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ ... مِنْ ذِي فَاقَةٍ سَأَلَنِي فَلَمْ أُؤْتِرْهُ» (دعای ۳۸، بند ۱):

«پروردگارا به تو پناه می‌برم از نیازمندی که از من درخواست کرده و من او را به خود

ترجیح ندادم.»

«وَوَفَّقَهُمْ لِإِقَامَةِ سُنَّتِكَ، وَالْأَخْذِ بِمَحَاسِنِ أَدَبِكَ فِي إِزْفَاقِ ضَعِيفِهِمْ، وَسَدِّ خَلَّتِهِمْ، ... وَحُسْنِ

مُؤَاسَاتِهِمْ بِالْمَأْعُونِ، وَالْعَوْدِ عَلَيْهِمْ بِالْحِدَّةِ وَالْإِفْضَالِ، وَإِعْطَاءِ مَا يَجِبُ لَهُمْ قَبْلَ السُّؤَالِ»

(دعای ۲۶، بند ۲):

«(خدایا) همسایگان و دوستان ما را موفق کن برای برپاداشتن روش و طریقه‌ات، و

فراگرفتن محاسن اخلاقت برای سود رساندن به ناتوانان و جبران کردن تنگدستی‌شان... و خوب کمک کردن به آنان در مایحتاج زندگی‌شان و احسان به ایشان با مال و ثروت و

بخشش فراوان، و عطا کردن آنچه برای آنان لازم است پیش از درخواستشان.»

«اللَّهُمَّ... وَأَجْرِ لِلنَّاسِ عَلَى يَدِي الْخَيْرَ وَلَا تَمَحِّقْهُ بِالْمَنِّ» (دعای ۲۰، بند ۳):

«خدایا... خیر را به وسیله دستان من برای مردم جاری ساز و آن را با منت گذاشتن باطل

مکن.»

۳-۱۳. کمک به خانواده جهادگران به صورت خاص

امام (ع) در دعای ذیل از خداوند درخواست می‌نماید که شرایطی برای رزمندگان

مهیا کند که به لحاظ اقتصادی دچار مشکل نباشند؛ چه آنکه طبیعی است که هر رزمنده‌ای

دارای خانواده‌ای است که چه بسا او متکفل نفقه آنها باشد؛ لذا وظیفه حکومت اسلامی رفع

نگرانی مجاهدان در رابطه با خانواده‌های ایشان است که اولین مسئله نیز مربوط به چگونگی

درآمدهای زندگی و حاجات اقتصادی این خانواده‌ها است. از آنجایی که حکومت اسلامی همواره دارای دشمنانی است، طبیعی است که در هر زمانی، عده‌ای از مردان جامعه اسلامی در حال جهاد و مبارزه با دشمن و حفظ امنیت مرزها و حدود کشور اسلامی باشند و امنیت مالی خانواده مجاهدان از جمله وظایف حکومت اسلامی است که تأثیر بسیاری در ابعاد و مناسبات اقتصادی جامعه دارد.

«اللَّهُمَّ وَ أَيَّمَا غَازِغَازِهِمْ مِنْ أَهْلِ مِلَّتِكَ، أَوْ مُجَاهِدِ جَاهَدَهُمْ مِنْ أَتْبَاعِ سُنَّتِكَ لِيَكُونَ دِينُكَ الْأَعْلَى وَ حِزْبُكَ الْأَقْوَى وَ حَطُّكَ الْأَوْفَى فَلَقِهِ الْيُسْرَ، وَ هِيَ لَهُ الْأَمْرَ، ...، وَ أَسْبِغْ عَلَيْهِ فِي النَّفَقَةِ» (دعای ۲۷، بند ۱۳):

«خدایا هر رزمنده‌ای از اهل آیینت یا مجاهدانی از پیروان سنتت که با آن‌ها (دشمن) در حال جنگ باشد برای این که دین تو برتر و گروه تو نیرومندتر و نصیب دوستانت کامل‌تر باشد، برای او آسانی مقدر کن و کار را برایش مهیا ساز و درآمدش را کامل فرما.»

۳-۱۴. تواضع ثروتمندان و اجتناب آن‌ها از تکبر و ظلم

امام سجاده (ع) در دعاهای خود به آسیب‌هایی که تهدیدی برای افراد ثروتمند محسوب می‌شود، اشاره کرده و از خداوند درخواست دور شدن از ثروتی را می‌نماید که موجب این‌گونه آسیب‌ها می‌شود. از مهم‌ترین این آسیب‌ها، مبتلا شدن به تکبر در برابر فقرا، ظلم به آنان، و نیز منت گذاشتن بر آنان غالباً هنگام بخشش به آنهاست؛ در دعاهای ذیل به این موارد اشاره شده است:

«اللَّهُمَّ ... وَ وَجِّهْ فِي أَبْوَابِ الْبِرِّ انْفَاقِي، وَ اِزْوَعْنِي مِنَ الْمَالِ مَا يَحْدِثُ لِي مَخِيلَةً أَوْ تَأْدِيًا إِلَى بَغْيٍ أَوْ مَا أَنْعَقَبُ مِنْهُ طُغْيَانًا» (دعای ۳۰، بند ۳):

«پروردگارا ... خرج کردنم را در راه خیر جهت ده و ثروتی را که برای من خودبینی ایجاد می‌کند یا به ستمگری می‌کشاند یا در پی آن دچار طغیان می‌شوم از من بگیر.»

«اللَّهُمَّ ... وَ اجْرِلْ لِلنَّاسِ عَلَى يَدِي الْخَيْرَ وَلَا تَمَحِّقْهُ بِالْمَنِّ، وَ هَبْ لِي مَعَالِيَ الْأَخْلَاقِ، وَ اعْصِمْنِي مِنَ الْفَخْرِ» (دعای ۲۰، بند ۳):

«پروردگارا... به دست من خیر را برای مردم جاری ساز و آن را به وسیله منت گذاشتن باطل نفرما و مرا از فخرفروشی و تکبر حفظ فرما.»

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ ... مُبَاهَاةِ الْمُكْثَرِينَ، وَ الْإِزْرَاءِ بِالْمُقْلِينَ» (دعای ۸، بند ۳):

«خدایا به تو پناه می‌برم از... فخرفروشی ثروتمندان و تحقیر تهیدستان.»

۳-۱۵. ایجاد امنیت مالی برای سالمندان

حکومت اسلامی چه برای واحد کوچک خانواده و چه برای واحد بزرگ جامعه باید به گونه‌ای عمل کند که سالمندان نگران روزی نباشند، زیرا به لحاظ شرایط جسمی و روحی در شرایطی هستند که نمی‌توانند به دنبال روزی باشند، و به آرامش جسمی و روحی نیاز دارند و این که امام (ع) از خداوند درخواست می‌کنند که به هنگام سالمندی و درماندگی، روزی ایشان را فراخ قرار دهد به این معنی است که باید جامعه اسلامی و حکومت در این زمینه، برنامه‌ریزی و نقشه راهبردی داشته باشد و مقدمات این کار را در خانواده و جامعه فراهم کند. اهل بیت (ع) در سیره و سخنان خود سفارش فراوانی به اکرام (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۲: ۶۵۹)، تعظیم (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۲: ۱۶۵) و احترام زیاد به سالمندان (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۳: ۲۴۰) فرموده‌اند و وجود آنان را موجب افزایش رحمت و لطف پروردگار شمرده‌اند (پاینده، ۱۳۸۲، ۲۲۲). طبیعی است پشتیبانی اقتصادی و ایجاد امنیت مالی برای سالمندان یکی از مهم‌ترین مصادیق احترام و تعظیم سالمندان می‌باشد؛ چنان که در دعای امام سجاد(ع) در توجه به این موضوع آمده است:

«اللَّهُمَّ... اجْعَلْ أَوْسَعَ رِزْقِكَ عَلَيَّ إِذَا كَبُرْتُ، وَأَقْوَى قُوَّتِكَ فِي إِذَا نَصَبْتُ» (دعای ۲۰، بند ۱۱):

«پروردگارا... فراخ‌ترین روزی‌ات را هنگامی که پیر شدم برایم قرار ده و نیرومندترین نیرویت را زمانی که خسته و درمانده شدم نصیبم فرما» ۳-۱۶. مطلوب و محبوب بودن هم‌نشینی با فقراء

یکی از راهکارهای مهم در برطرف کردن معضلات و آسیب‌های اقتصادی، هم‌نشینی با فقرا و صبور بودن بر آن هم‌نشینی است، لذا امام سجاد(ع) علاوه بر آن که از خداوند طلب می‌کنند که هم‌نشینی با فقیران، محبوب ایشان شود، از خداوند برای صبری زیبا بر این هم‌نشینی مدد می‌جویند؛ چنان که در دعای ۳۰ بند ۵ می‌فرمایند:

«اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ صُحْبَةَ الْفُقَرَاءِ، وَأَعِنِّي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ»

«خدایا! هم‌نشینی با فقیران را خوشایند من ساز؛ و به صبر شایسته مرا بر هم صحبتی آنان

یاری فرما.»

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:

نگاه اقتصادی امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه در حوزه تصحیح و تکمیل اندیشه‌ها در زمینه رزق بر پایه این نکات کلیدی است که رزق در جهان خلقت برای هر موجودی معلوم و مقدر است و خداوند با عدالت خود در میان جانداران آن را تقسیم نموده است و بر اساس عملکرد انسان دارای برکت در زندگی او می‌شود. بر این اساس، انسان‌ها باید با تصحیح نگرش خود به رزق، به آنچه برایشان مقدر شده راضی باشند و فقط خداوند را منشأ و رساننده رزق بدانند و فقط از او درخواست روزی کنند و با توجه به این نکته که کسب روزی یکی از زمینه‌های مهم ابتلا است، در جهت کسب توانگری که موجب کسب عزت و آبرو است قدم بردارند.

در حوزه تحریک و تشدید انگیزه‌ها و عملکردها نیز این نکات از دعا‌های امام (ع) قابل استخراج است: شکرگزاری در برابر رزق و در پی روزی حلال رفتن، حفظ عزت و شرافت در مناسبات اقتصادی، و نیز غبطه نخوردن به دیگران در زمینه روزی، از نکات بسیار کلیدی برای داشتن سبک زندگی اقتصادی اسلامی است.

همچنین از دیدگاه امام (ع)، اعتصام و روی آوردن به قرآن از قرائت گرفته تا تدبر در آن و مأنوس شدن با آن و شناخت جایگاه آن، موجب افزایش تسهیل رزق می‌شود. کسب روزی باید خود عاملی برای عبادت انسان باشد، نه آن که او را از عبادت بازدارد. انسان باید با توکل به خداوند و اعتدال و دوری از اسراف و تبذیر و پابندی به راهکارهایی مانند انفاق به دیگران، کمک به مستمندان به‌ویژه خانواده مجاهدان، در جهت برطرف کردن مشکلات اقتصادی خود و جامعه بکوشد و درعین حال نباید خود را در این مسیر به‌سختی فراوان اندازد به‌گونه‌ای که گرفتار بدهکاری شود. در این راستا، توجه به وضعیت سالمندان نیز در جامعه امری ضروری است که موجب سربلندی فرد و جامعه می‌گردد.

همان‌گونه که بیان گردید امام (ع) با ارائه مبانی و روش‌ها، به تصحیح اندیشه‌ها و تکمیل آن پرداخته و با ارائه راه کارهای کارآمد و عملی، انگیزه‌ها را برای ساختن جامعه‌ای اسلامی تحریک و تشدید می‌کند.

منابع:

قرآن کریم.

- ۱- الصحیفه السجادیه، (۱۳۷۶)، قم، دفتر نشر الهادی.
- ۲- الصحیفه السجادیه، (۱۳۷۵)، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، چاپ دوم، تهران، سروش.
- ۳- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۸۵)، علل الشرائع، چاپ اول، قم، کتاب فروشی داوری.
- ۴- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۲)، الخصال، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
- ۵- پاینده، ابو القاسم، (۱۳۸۲)، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، چاپ چهارم، تهران، نشر دنیای دانش.
- ۶- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق: سید مهدی رجایی، چاپ دوم، قم، دار الکتب الاسلامی.
- ۷- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- ۸- خمینی (ره)، روح الله، (بی تا)، ولایت فقیه، قم، امام مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- ۹- راغب أصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ق)، مفردات أَلْفَاظ القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت- دمشق، دار القلم - الدار الشامیه.
- ۱۰- صدر، سید محمد باقر، (بی تا)، اقتصادنا، ترجمه: محمد کاظم موسوی، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم با همکاری جهاد سازندگی مشهد (خراسان).
- ۱۱- طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۱۲- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: محمد جواد بلاغی، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر خسرو.
- ۱۳- قمی، شیخ عباس، (بی تا)، سفینه البحار، قم، نشر اسوه.
- ۱۴- کبیر مدنی، سید علیخان بن احمد، (۱۴۰۹ق)، ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین، تحقیق: محسن حسینی امینی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ۱۵- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۴۲۹ق)، الکافی، تحقیق: دارالحديث، قم، دارالحديث.
- ۱۶- مطهری، مرتضی، (بی تا)، عدل الهی، تهران، انتشارات صدرا.
- ۱۷- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
- ۱۸- نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

REFERENCES

* The Holy Quran.

- 1- Al-Sahifa Al-Sajjadiyyah, (1376), Qom, Al-Hadi Publication Bureau.
- 2- Al-Sahifa Al-Sajjadiyya, translated by: Ayati, (1375), Second Edition, Tehran, Soroush.
- 3- Hurr al-Amili, Muhammad bin Hasan, (1409 AH), Wasa'il al-Shi'ah, First Edition, Qom, Aal al-Bayt Foundation (AS).
- 4- Ibn Babawayh, Muhammad bin Ali, (1362), Al-Khisal, correction and verification by Ali Akbar Ghaffari, Qom, Seminary Teachers Association.
- 5- Ibn Babawayh, Muhammad bin Ali, (1385), Ilal al-Shara'i, First Edition, Qom, Davari Bookstore.
- 6- Kabir Madani, Sayyid Alikhan bin Ahmed, (1409 AH), Riyad Al-Salikin fi Sharh Sahifah Al-Sayyid Al-Sajidin, examined/corrected by: Mohsen Hosseini Amini, First Edition, Qom, Islamic publication Bureau.
- 7- Khomeini, Ruhollah (No Date), Velayat-e Faqih, Qom, Institution for Organization and Publication of the Works of Imam Khomeini (RA).
- 8- Kulayni, Muhammad bin Yaqoub bin Ishaq, (1429 AH), Al Kafi, Correction and Verification of Dar Al-Hadith, Qom, Dar Al-Hadith.
- 9- Makarim Shirazi, Naser, (1374), Tafsir Nomooneh, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- 10- Motahhari, Morteza, (No Date), Adl-e Elahi, Tehran, Sadra publications.
- 11- Nouri, Hussain bin Muhammad Taqi, (1408 AH), Mustadrak Al-Wasail wa Mustanbat al-Masail, Qom, Foundation of Aal al-Bayt (AS).
- 12- Payandeh, Abu al-Qasim, (1382), Nahj al-Fasaha (collection of short words of the Messenger of God (PBUH), Fourth Edition, Tehran, Doniya-ye Danesh Publications.
- 13- Qommi, Sheikh Abbas, (No Date), Safineh al-Bahar, Qom, Uswa Publishing.
- 14- Raghیب Isfahani, Hussein bin Muhammad, (1412 AH), Mufradat Al-Qur'an, correction and verification by: Safwan Adnan Daoudi, Beirut - Damascus, Dar al-Qalam - Dar al-Shamiya.
- 15- Sadr, Sayyid Muhammad Baqir, (No Date), Iqtisaduna, translated by: Muhammad Kazem Mousawi, Islamic publications Bureau, Seminary Teachers Association, Qom, associated with Jihad Sazandghi Mashhad (Khorasan).
- 16- Tabarsi, Fadl bin Hasan, (1372), Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, examined by: Muhammad Jawad Balaghi, Third Edition, Tehran, Nasir Khusraw Publications.
- 17- Tabatabai, Sayyid Muhammad Husayn, (1417 AH), Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an, Fifth Edition, Qom, Islamic Publications Bureau, Seminary Teachers Association.
- 18- Tamimi Amidi, Abd al-Wahed bin Muhammad, (1410 AH), Ghurar al-Hikam and Durar al-Kalem, Edited / Corrected by: Raja'i, Sayyed Mahdi, Second Edition, Qom, Dar al-Kitab al-Islami.